

การเสริมสร้างความสามารถของนักวิจัยในการคิดหัวข้อและตั้งคำถาม การวิจัยที่เหมาะสมนั้น ไม่ควรจำกัดอยู่เฉพาะในเรื่องของเทคนิควิธี แต่ต้องเน้นความสำคัญของวิธีวิทยาของวิธีคิดและกระบวนการ โดย เริ่มต้นจากกระบวนการในการจัดการ ในขั้นแรกก็คือกระบวนการสร้าง เครือข่ายซึ่งเป็นการรวบรวมนักวิจัยผู้สนใจในเรื่องที่คล้ายคลึงกันจาก หลายๆ สาขา ให้เข้ามาร่วมกันระดมความคิดเพื่อช่วยกันตีประเด็นต่างๆ ให้แตกออกไปอย่างกว้างขวาง กระบวนการเช่นนี้ช่วยให้เห็นแง่มุมต่างๆ ได้มากกว่าการคิดอย่างโดดเดี่ยว เพราะการรวมกันเป็นกลุ่มและมีการ พบปะกันอย่างต่อเนื่อง ย่อมเปิดโอกาสให้นักวิจัยได้รับฟังคำวิพากษ์- วิจารณ์จากกลุ่มคนต่างๆ เมื่อผู้ที่กำลังเริ่มคิดหัวข้อวิจัยได้ฟัง ก็จะทำให้เกิด ความคิดริเริ่มในการคิดค้นอะไรใหม่ๆ ได้ดีขึ้น

ในขั้นต่อมาคงต้องหันมาให้ความสำคัญแก่กระบวนการในการ สังเคราะห์ภาพรวม ซึ่งช่วยให้เกิดการตั้งประเด็นใหม่ๆ ที่ฉีกแนวออกไป จากประเด็นเดิมๆ สำหรับการสังเคราะห์งานศึกษาวิจัยที่ผ่านมา ก็ควร ต้องทำกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนพอสมควร ซึ่งต้องทบทวนทั้งทฤษฎีและ เนื้อหา การทบทวนวรรณกรรมนั้นถือเป็นการสังเคราะห์วิธีการหนึ่ง แต่

เท่าที่ผ่านมา ในการทบทวนงานศึกษานั้น นักวิจัยแทบไม่ได้ทำการสังเคราะห์มากนัก แต่มักทำเพียงแค่การประมวลทัศนะที่ผ่านๆมา ซึ่งไม่ช่วยให้เกิดการคิดค้นและการตั้งประเด็นคำถามใหม่ๆ ดังนั้นจึงต้องมี การส่งเสริมให้ความสำคัญแก่เรื่องของการสังเคราะห์งานศึกษาต่างๆที่ผ่านมา โดยการสังเคราะห์ภาพของแนวความคิดและทฤษฎีที่กำลังเป็นประเด็นถกเถียงกันอยู่ในทางวิชาการ ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขสำคัญก่อนที่จะคิดถึงเรื่องของการตั้งโจทย์วิจัย (ดู อานันท์ 2543)

วงการวิจัยที่ผ่านมายังไม่ค่อยให้ความสำคัญแก่กระบวนการสำคัญสองประการข้างต้นนี้เท่าที่ควร หรือทำกันอย่างไม่ค่อยจริงจังนัก แต่ถ้าวางการวิจัยต้องการสร้างความเข้มแข็งให้แก่การวิจัยอย่างแท้จริง เพื่อให้ให้นักวิจัยมีความสามารถในการคิดและตั้งโจทย์วิจัยได้ดีขึ้น การบริหารจัดการกระบวนการที่ตั้งข้อสังเกตมาสองประการนี้จะมีความสำคัญยิ่ง เพราะเป็นเงื่อนไขที่ต้องทำก่อน เพื่อให้ให้นักวิจัยมีความตื่นตัวและเข้าใจในประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้อง

นอกจากนี้นักวิจัยยังเผชิญกับปัญหาอีกอย่างหนึ่งคือ มักติดอยู่ในโลกของสาขาวิชาของตนเอง จึงมีปัญหามากในการตั้งโจทย์วิจัย เพราะการติดอยู่ในโลกของสาขาวิชาของตัวเองเพียงอย่างเดียว ทำให้ไม่เข้าใจภาพรวมของปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นปัญหาในทางสังคมศาสตร์นั้น จะดูเฉพาะจากมุมมองของสาขาวิชาของตัวเองอย่างเดียวไม่ได้ และจะเอาเฉพาะประสบการณ์ที่ตนเองคุ้นเคยอย่างเดียวก็ไม่ได้ นักวิจัยต้องพูดถึงความโยงใยของปัญหาที่เกี่ยวข้อง โดยที่ต้องมีลักษณะเป็นองค์รวมซึ่งหมายถึงความโยงใยตั้งแต่ระดับพื้นฐานถึงระดับโครงสร้าง ที่ไม่ใช่มองมาจากจุดใดจุดหนึ่ง แต่ต้องเน้นมิติในด้านต่างๆอย่างหลากหลาย และซับซ้อนด้วย แม้ว่าในปัจจุบันการศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์จะเน้นไปที่กรณีศึกษา โดยที่กรณีศึกษานั้นเจาะจงเพียงจุดใดจุดหนึ่ง แต่ถ้านักวิจัยมองแค่ภาพเล็กๆอย่างเดียว ก็จะคิดและตั้งคำถามไม่ได้

ดังนั้นนักวิจัยต้องสามารถมองได้หลายระดับ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น

ย่อยๆ จนถึงระดับโครงสร้าง การเสริมสร้างให้นักวิจัยมีความคุ้นเคยกับ การมองภาพรวมและการมองภาพในเชิงโยงใยได้นั้น ต้องเน้นความ สำคัญในการลงศึกษาภาคสนาม ไม่เช่นนั้นนักวิจัยจะขาดวิธีมองในแบบ การเกี่ยวโยง ตั้งแต่ระดับจุลภาคจนถึงระดับมหภาค ซึ่งสองระดับนี้ ต้องโยงกันตลอดเวลา ไม่ใช่ติดอยู่กับระดับใดระดับหนึ่งเท่านั้น

การวิจัยทางสังคมศาสตร์จะมีความสำคัญก็โดยการชี้ให้เห็นมุมมอง หลายๆ ระดับพร้อมกันในขณะเดียวกัน หากมองระดับเดียวก็จะ เป็นการมองปัญหาแบบแยกส่วน ทำให้งานวิจัยทางสังคมศาสตร์ช่วงักังัน ไม่สามารถก้าวหน้าได้ เพราะว่สังคมศาสตร์ต้องสามารถโยงปัญหาต่างๆ ให้เข้ากันได้ ในประเด็นนี้ต้องอาศัยการฝึกฝน โดยการหมั่นออกไป สำรวจและศึกษาภาคสนามเบื้องต้น เพื่อมองหาประเด็นที่จะเกี่ยวโยง แนวความคิด (concept) และทฤษฎีในตำราให้เข้ากับสภาพความเป็นจริง และโดยการตั้งประเด็นต่างๆ ของปัญหาความเป็นจริงในสังคมมาอภิปราย ให้มากขึ้น ซึ่งช่วยให้ภาคทฤษฎีและภาคความเป็นจริงในสังคมไม่ห่างกัน จนเกินไป เพราะมีฉนั้นแล้ว เมื่อลงไปอยู่ในภาคสนามจะคิดไม่ออก และมองไม่เห็นประเด็น เพราะไม่รู้ว่าจะเอาทฤษฎีไปโยงกับทฤษฎี และ เอาแนวความคิดไปโยงกับข้อเท็จจริงหรือสภาพปัญหาอย่างไร

นอกจากกระบวนการต่างๆ ข้างต้นแล้ว นักวิจัยต้องทำความเข้าใจ กับวิธีวิทยาของวิธีคิดอื่นๆ อีก เพื่อประกอบความเข้าใจในการตั้งประเด็น ปัญหาในการวิจัย โดยเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจในเรื่องของการ ปรับเปลี่ยนแนวความคิดในทางทฤษฎี เพราะมีส่วนสำคัญต่อการสร้าง มุมมองและการตั้งคำถามใหม่ๆ จากนั้นต้องทำความเข้าใจแนวทางใน การอธิบายทางสังคมศาสตร์ ก่อนที่จะศึกษามิติต่างๆ ในการเข้าถึงปัญหา ของความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งเกี่ยวข้องกับการ โยงประเด็นและการตั้งประเด็นปัญหา บทความนี้พยายามถกเถียงใน ประเด็นต่างๆ เหล่านี้ เพื่อให้เป็นแนวทางสำหรับการเสริมสร้าง ความสามารถในการตั้งโจทย์วิจัยทางสังคมศาสตร์

1. การเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางทฤษฎีกับประเด็นปัญหาในการวิจัย

แนวปฏิบัติในการตั้งโจทย์วิจัยนั้น นักวิจัยทั้งหลายคงต้องอยู่ในกระบวนการมีส่วนร่วม เพราะนักวิจัยเพียงคนเดียวคนหนึ่งจะคิดตั้งโจทย์ด้วยตัวเองย่อมเป็นไปได้ยาก แต่เมื่อจะตั้งโจทย์วิจัยจริงๆ ก็ยังมีเรื่องให้ต้องคิดอีกมากมาย ในขั้นแรกคงต้องเข้าใจในเบื้องต้นก่อนว่า ความคิดในทางทฤษฎีนั้นไม่หยุดนิ่ง แต่มีการเปลี่ยนแปลงในเชิงกระบวนทัศน์อยู่ตลอดเวลา ดังนั้นนักวิจัยจึงต้องไม่ยึดติดกระบวนทัศน์ใดกระบวนทัศน์หนึ่ง โดยพยายามเข้าใจถึงการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางทฤษฎี วิชาทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์นั้นไม่อาจคิดจากความว่างเปล่าได้ เพราะทฤษฎีคือการสะสมความรู้ที่ผ่านมา แล้วสรุปเป็นการสังเคราะห์ในภาพกว้าง ดังนั้นการรู้จักผสมผสานทางทฤษฎีจึงช่วยให้มองเห็นประเด็นปัญหาได้อย่างหลากหลาย

ในปัจจุบันถือว่าอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนผ่านทางทฤษฎี ที่เรียกกันว่า *การเปลี่ยนกระบวนทัศน์* (paradigm shift) หากนักวิจัยยึดติดแนวความคิดใดแนวความคิดหนึ่ง ก็อาจตกประเด็นหรือติดกับประเด็นใดประเด็นหนึ่งมากเกินไป จนมองประเด็นต่างๆ แบบตายตัว ซึ่งไม่ช่วยให้ตั้งประเด็นคำถามในการวิจัยใหม่ๆ ได้ โดยทั่วไปทฤษฎีทางสังคมศาสตร์กำลังเปลี่ยนจากแบบสมัยใหม่นิยม (modernism) ซึ่งให้ความสำคัญแก่แนวความคิดที่ได้อิทธิพลมาจากวิทยาศาสตร์ ซึ่งเริ่มตั้งแต่การรับความคิดของฮัลส์ ดาร์วิน ในทฤษฎีวิวัฒนาการมาใช้ในทางสังคมศาสตร์ ซึ่งทฤษฎีเหล่านี้ให้ความสำคัญแก่การคิดแบบวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะการให้เหตุผลในลักษณะของการหาความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบที่มาก่อน กับองค์ประกอบที่ตามหลังของพฤติกรรม (causation) ที่เรียกว่าตัวแปร ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่างๆ

นักวิจัยในแนวนี้ใช้การให้เหตุผลแบบเดียวกัน กล่าวคือมักมองเรื่องราวต่างๆ เป็นสากลไปหมด โดยการใช้คำที่เป็นแนวคิดสากล เช่น โครงสร้าง พฤติกรรม และความคิดเชิงระบบ แนวความคิดทางทฤษฎี

ที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ ถือเป็นกระบวนทัศน์ทางทฤษฎีที่นักวิจัยคุ้นเคยกันดี เพราะวงการสังคมศาสตร์ในเมืองไทยที่ผ่านมากกว่า 50 ปี พึ่งพาและใช้แนวทางเช่นนี้ตลอดมา แต่งานวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มีลักษณะเฉพาะเจาะจงมาก เพราะสังคมแต่ละสังคมมีประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนาน ไม่ใช่เพิ่งเกิด และมีมิติทางวัฒนธรรม ดังนั้นแง่มุมทางประวัติศาสตร์ต้องชัดเจน ไม่เช่นนั้นแล้วจะถูกทำให้เบี่ยงเบนไปด้วยมิติในด้านที่เป็นสากลเพียงด้านเดียว

ในปัจจุบันจะเห็นได้ว่า กระบวนทัศน์ทางทฤษฎีกำลังเปลี่ยนเป็นแบบหลังสมัยใหม่นิยม (postmodernism) มากขึ้น แนวความคิดแบบนี้ให้ความสำคัญแก่ความซับซ้อนในสังคม เนื่องจากเห็นว่าการมองปฏิสัมพันธ์จากภาพปรากฏระหว่างเหตุกับผลในเชิงเดี่ยวนั้นเป็นไปได้ยาก เพราะปัญหาทางสังคมเป็นเรื่องซับซ้อน มีทั้งส่วนที่เป็นภาพปรากฏและส่วนที่เป็นความคิดเชิงนามธรรม หากนักวิจัยมองอะไรอย่างง่าย ๆ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปริมาณล้วน ๆ และไม่สนใจมิติทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์เลย ก็จะมีปัญหาในการหาความเกี่ยวโยงและความสัมพันธ์ต่างๆ การศึกษาในทางสังคมศาสตร์นั้นต้องค้นหาความสัมพันธ์ซึ่งอาจไม่ได้เป็นไปในแนวเดี่ยวนเสมอ แต่อาจมีหลายด้าน และคนในสังคมก็มองไม่เหมือนกัน เพราะมีความแตกต่างกันในเชิงความคิดและความหมายอย่างมาก (ดู จันท์ 2544)

ในการมองความแตกต่างและความหลากหลายนั้น คงต้องให้ความสำคัญแก่มิติเชิงซ้อนและเชิงองค์รวมมากขึ้น ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าให้ล้มวิทยาศาสตร์ เพียงแต่ต้องเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงทางทฤษฎีที่เกิดขึ้น และสามารถใช้มิติใหม่ๆนี้ได้จนสามารถเป็นนายของมิติเหล่านี้ ขณะเดียวกันก็ไม่ปล่อยให้ความคิดดังกล่าวกลายเป็นตัวกำกับเหนือนักวิจัยเอง เพราะนักวิจัยต้องเข้าใจว่า ทฤษฎีเป็นเพียงแนวความคิดที่ช่วยในการตั้งคำถามหรือช่วยให้รู้จักคิดเท่านั้น แต่ทฤษฎีไม่สามารถเป็นคำตอบสำเร็จรูปทั้งหมดได้ เหตุผลสำคัญที่นักวิจัยต้องเข้าใจการ

เปลี่ยนแปลงทางทฤษฎีนั้น เพราะถ้าไม่เข้าใจแล้ว ก็เปรียบเหมือน นักวิจัยกำลังเดินไปบนทางแคบๆ แทนที่จะเป็นทางกว้างๆ ซึ่งช่วยให้ มองเห็นความเกี่ยวข้องอย่างกว้างขวาง

นอกจากต้องเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางทฤษฎีแล้ว นักวิจัยต้อง ใส่ใจในเรื่องของความหลากหลายทางวัฒนธรรม (cultural diversity) ด้วย ทั้งนี้เพราะในสังคมหนึ่งๆ ไม่ได้มีวัฒนธรรมที่เป็นอันหนึ่ง อันเดียวกันเสมอไป แต่มีการสะสมและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่าง วัฒนธรรมที่ต่างกันมาเป็นเวลานาน ดังนั้นการใส่ใจในมิติทางวัฒนธรรม ต่างๆ เหล่านี้จึงช่วยให้นักวิจัยสามารถเปิดใจกว้างในการตั้งคำถามได้ดีขึ้น ประเด็นสำคัญอย่างยิ่งสำหรับมิติทางสังคมและวัฒนธรรมก็คือ ต้อง ศึกษาในลักษณะที่เป็นกรณีศึกษา เพราะว่ามีลักษณะเจาะจงในบริบท เฉพาะ (specific context) ดังนั้นในการตั้งโจทย์วิจัย บริบทจึงมี ความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะนักวิจัยไม่สามารถตั้งโจทย์วิจัยแบบล่องลอย อยู่ในอากาศโดยไม่รู้ว่ที่พูดนั้นอยู่ที่ไหนได้

นักวิจัยส่วนใหญ่มักตั้งโจทย์วิจัยในลักษณะที่เป็นเรื่องทั่วไป เช่น การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ทั้งนี้ที่เรื่องทำนองนี้มี ขอบเขตกว้างขวางใหญ่โตมาก คำถามก็คือ ทำไมไม่ลองตั้งโจทย์วิจัย ให้เจาะจงลงไปถึงปัญหาของพื้นที่ให้ชัดเจนว่าเกี่ยวข้องกับเรื่องอะไร เช่น เรื่องของความขัดแย้ง หรือเรื่องขององค์กร แนวคิดแบบหลัง สมัยใหม่นิยมนี้ให้ความสำคัญแก่บริบทอย่างยิ่ง หากนักวิจัยคิดโจทย์ จากภาพใหญ่โดยไม่ใส่ใจในบริบทที่เกี่ยวข้อง ก็จะมองปัญหาใน ลักษณะที่เฉพาะเจาะจงไม่ได้ ขณะที่การวิจัยนั้นให้ความสำคัญแก่ ลักษณะที่เฉพาะเจาะจง เพื่อให้มีจุดเน้น เพราะถึงที่สุดแล้วการวิจัย ทางสังคมศาสตร์ต้องลงไปวิจัยในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง และวิจัยในกลุ่มคน ที่เป็นกลุ่มเป้าหมายหรือประเด็นเป้าหมาย ไม่ใช่เป็นเพียงการสำรวจ อย่างกว้างๆ ดังเช่นที่สำนักงานสถิติแห่งชาติมักวิจัยเท่านั้น

2. วิธีคิดในการอธิบายทางสังคมศาสตร์

การวิจัยนั้นมีความมุ่งหมายหลักเพื่อการวิเคราะห์ปัญหา แต่ตามปกติที่ผ่านมานักวิจัยมุ่งให้ความสำคัญแก่การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล (causation) ในเชิงปริมาณอย่างมาก ทั้งๆที่ควรให้ความสำคัญแก่วิธีอธิบายแบบนี้ในขั้นสุดท้าย หลังจากได้ทำความเข้าใจความหมายต่างๆของผู้คนในสังคมที่ศึกษา เพราะประเด็นปัญหาทางสังคมและวัฒนธรรมส่วนใหญ่ไม่ได้ผูกติดอยู่กับภาพปรากฏที่มองเห็นเท่านั้น แต่เกี่ยวข้องกับมิติของความหมาย (meaning) ซึ่งผู้คนในสังคมมักมองแตกต่างกันด้วย ดังนั้นถ้านักวิจัยไม่เข้าใจความหมายที่แฝงอยู่ ก็จะมองเห็นแต่เพียงปรากฏการณ์ของปัญหาจากมุมมองของตนเอง ซึ่งอาจไม่เกี่ยวข้องกับประเด็นในสังคมและวัฒนธรรมที่ต้องการศึกษาก็เป็นได้ ด้วยเหตุนี้เองการอธิบายจึงควรเน้นความสำคัญของการค้นหาความหมายให้มากขึ้น

โดยทั่วไปทุกสังคมและวัฒนธรรมย่อมสร้างความหมายต่างๆกัน เพื่อสื่อสารถึงด้านที่สลับซับซ้อนของความเป็นมนุษย์ ซึ่งแตกต่างจากพฤติกรรมและปรากฏการณ์ที่มองเห็นได้ เพราะเกี่ยวข้องกับมิติด้านอารมณ์ความรู้สึกของความเป็นมนุษย์ อันแสดงถึงความซับซ้อนของวัฒนธรรม เพราะยังแฝงไว้ด้วยความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่างๆ ในแง่ที่มีผลต่อการตีความการแสดงออกของพฤติกรรมต่างๆ เช่น บางสังคมสร้างความหมายว่าผู้หญิงตามธรรมชาติเป็นผู้มีอารมณ์อ่อนไหว แต่ที่จริงแล้วแฝงนัยของอำนาจในการควบคุมพฤติกรรมของผู้หญิงเอาไว้ให้อยู่ในกรอบที่ถูกกำหนดโดยผู้ชาย ในฐานะของผู้ที่ควบคุมอารมณ์ได้ดีกว่า ซึ่งก็อาจไม่จริงเสมอไป

ในกรณีของสังคมไทย ความหมายของการพัฒนาถูกสร้างไว้ต่างขนานนา แม้จะดูเหมือนว่าคำนี้ให้ความหมายได้ง่าย เพราะมักแปลกันด้วยความเข้าใจว่าเป็นการกระทำที่ดีขึ้น แต่ความเข้าใจเช่นนี้ถือเป็นเพียงมุมมองหนึ่งของนักพัฒนาเท่านั้น หากไปถามคนที่อยู่ในชนบท

ก็อาจแปลความหมายของการพัฒนาอาจแปลความหมายผิดแผกกันไป ถ้าการพัฒนาเน้นเกี่ยวข้องกับการสร้างเขื่อน คนที่ถูกย้ายที่คงไม่พอใจ ในกรณีของการสร้างเขื่อนปากมูนก็มีผลให้คนจำนวนหนึ่งสูญเสียโอกาส ในการจับปลา ฉะนั้นการพัฒนาในมุมมองหนึ่งจึงดูเหมือนว่าดี แต่ใน อีกมุมมองหนึ่งของผู้ได้รับผลกระทบ อาจให้ความหมายตรงกันข้าม ความแตกต่างเช่นนี้เกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมจึงมีการให้ความหมาย แตกต่างกัน หากนักวิจัยไม่เข้าใจประเด็นนี้ ก็จะตั้งโจทย์วิจัยไม่ได้ เพราะไม่รู้ว่าการตั้งโจทย์เช่นนั้นเข้าข้างใคร ปัญหานี้จึงไม่ใช่เรื่องง่ายๆ

นอกจากนั้น การอธิบายทางสังคมศาสตร์ยังหมายรวมถึงความ พยายามในการสร้างความเข้าใจ (understanding) ต่อเรื่องที่ต้องการ ศึกษาต่างๆ ด้วย ซึ่งหมายถึงการหาความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันในเชิง คุณภาพหรือความคิด ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างความหมาย คุณค่า กับความสัมพันธ์ทางสังคมต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายใต้บริบทและ เงื่อนไขของสังคมในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง เช่น ในการอธิบายความ เคลื่อนไหวของชาวบ้านปากมูนที่ต่อต้านเขื่อน นักวิจัยคงไม่สามารถ อธิบายด้วยเหตุผลของการเรียกร้องค่าชดเชยเท่านั้น แต่ต้องทำความเข้าใจ ความคิดของชาวบ้าน ซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณค่าที่ชาวบ้านเคยผูกพัน อยู่กับวิถีชีวิตในแม่น้ำมูน พร้อมทั้งการเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ที่ ไม่เป็นธรรมต่างๆ ในบริบทที่ชาวบ้านถูกทำลายวิถีชีวิตด้วย

ความคิดที่สำคัญที่สุดสำหรับการอธิบายทางสังคมศาสตร์ยังต้อง ประกอบด้วยมิติเชิงวิพากษ์ (critical dimension) เพราะสิ่งที่นักวิจัย มองนั้น อาจไม่ได้แปลว่าทุกคนต้องมองเหมือนกันหมด ดังนั้นสิ่งที่ นักวิจัยอยากได้จากการสร้างองค์ความรู้ในการทำวิจัยก็คือ นักวิจัยอยาก รู้ว่าสิ่งที่รู้มาแล้วนั้นต่างกันหรือขัดแย้งกันกับสิ่งที่เข้าใจแต่เดิมอย่างไร ถ้าวิจัยแล้วตอกย้ำความเข้าใจเดิมอยู่ตลอดเวลา ก็อาจเกิดคำถามว่า จะวิจัยกันไปทำไม เพราะการวิจัยไม่ใช่เป็นการตอกย้ำความเข้าใจเดิม แต่มีเป้าหมายเพื่อปรับเปลี่ยนมิติและมุมมองด้วย ถ้าไม่มีการวิพากษ์-

วิจารณ์ต่อสิ่งที่ทำไป ก็ยอมไม่ได้อะไรใหม่ๆขึ้นมา ถ้าผลวิจัย 10 เรื่อง เหมือนเดิมหมด วิจัยเรื่องเดียวก็พอแล้ว เพราะทำไปก็ไม่มีประโยชน์อะไร ดังนั้นการคิดโจทย์วิจัยจึงหมายความว่า นักวิจัยต้องคิดถึงแง่มุมในลักษณะเชิงวิพากษ์วิจารณ์ได้ด้วย

ก่อนที่จะหาคำอธิบายในแง่ของเหตุและผล นักวิจัยต้องพิจารณาการอธิบายทั้งสามประการดังกล่าวมาแล้ว ต่อจากนั้นนักวิจัยอยากหาตัวแปรและปัจจัยอะไร ก็สามารถทำได้ภายใต้กรอบของความหมาย ความเข้าใจ และมุมมองเชิงวิพากษ์วิจารณ์ ตรงนี้ทำให้นักวิจัยคิดประเด็นในลักษณะที่ไม่มองแบบตายตัวและแบบทางเดียวจนเกินไป การมองอะไรแบบรอบด้านก็คือการตั้งคนที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนั้นๆ เข้ามามีส่วนร่วมด้วย ไม่ควรมองจากผู้วิจัยเพียงฝ่ายเดียว เวลานี้ นักวิจัยส่วนใหญ่มักคิดว่าตนเองเก่งอยู่ฝ่ายเดียว แล้วไปวิจัยคนอื่น แต่ที่จริงนักวิจัยหาไม่รู้ไม่ว่า ชาวบ้านหรือคนที่ถูกศึกษา เขาก็วิเคราะห์ และวิจัยนักวิจัยด้วย

ดังนั้นการวิจัยจึงไม่ใช่การสื่อสารทางเดียว แต่เป็นเรื่องของความสัมพันธ์สองทาง ซึ่งหมายความว่าทั้งผู้วิจัยที่ลงไปวิจัยและผู้ถูกวิจัยก็วิจัยนักวิจัยด้วย เช่น ในการตอบคำถามของชาวบ้าน เขาก็ดูว่านักวิจัยเป็นใคร หลังจากวิเคราะห์นักวิจัยเสร็จเรียบร้อยแล้วถึงตอบคำถาม ถ้าเห็นว่านักวิจัยมาจากมหาวิทยาลัยก็ตอบอย่างหนึ่ง ถ้าเห็นว่ามาจากหน่วยราชการเพื่อคอยช่วยเหลือก็ตอบอีกอย่างหนึ่ง เพราะชาวบ้านเขาต้องการความช่วยเหลือ ดังนั้นถ้านักวิจัยไม่เข้าใจตรงจุดเหล่านี้ ก็อาจมีปัญหาคิดในเรื่องของการเก็บข้อมูลหรือทำความเข้าใจกับสิ่งที่นักวิจัยสนใจศึกษานั้น ในการเตรียมตัวศึกษาวิจัย นักวิจัยจึงต้องคิดทบทวนประเด็นต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วนี้ก่อน

นักวิจัยต้องคำนึงถึงความคิดทั้งสามประการข้างต้นในการอธิบายทางสังคมศาสตร์ เพราะยังมีเงื่อนไขสำคัญเกี่ยวข้องกับการอธิบายอยู่อีกสามประเด็นที่ต้องเอามาคิดคำนึง ก่อนที่จะลงไปศึกษา

ปัญหาในการวิจัย

ประเด็นแรก การวิจัยสังคมศาสตร์ไม่ได้มุ่งบรรยายเฉพาะภาพปรากฏเท่านั้น แต่ต้องการวิเคราะห์ภาพที่เห็นนั้นมากกว่า โดยการค้นหาต้นตอหรือสาเหตุที่ทำให้เกิดภาพปรากฏเช่นนั้น ซึ่งมักมองไม่ค่อยเห็น เพราะสาเหตุเหล่านั้นจะอยู่เบื้องหลัง ดังนั้นในการตั้งโจทย์วิจัย นักวิจัยจึงต้องพยายามค้นหาหลักการหรือตรรกะที่รองรับอยู่ (underlying logic) หากนักวิจัยไม่มีเจตจำนงที่อยากเข้าใจตรรกะนี้ตั้งแต่ต้น ก็จะตั้งประเด็นปัญหาในการวิจัยผิดทาง โดยหันไปสนใจตั้งปัญหาในเชิงบรรยาย แม้การวิจัยจะมีลักษณะเชิงบรรยายอยู่ด้วย แต่ก็ไม่ได้ช่วยสร้างองค์ความรู้ เพราะถือเป็นเพียงการประมวลข้อมูลเท่านั้น ในทางตรงกันข้าม หากวิเคราะห์เพื่อค้นหาตรรกะที่รองรับอยู่ ก็จะช่วยให้การวิจัยนั้นสร้างความเข้าใจแง่มุมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับภาพปรากฏ ทั้งในเชิงแนวคิดเกี่ยวกับคุณค่า กฎเกณฑ์ และความขัดแย้ง เป็นต้น

ประเด็นที่สอง ในการศึกษาวิจัยบางครั้ง นักวิจัยอาจยึดติดภาพตัวแทน (representation) ซึ่งถูกสร้างขึ้นเพื่อปิดบังภาพที่เป็นจริง จนทำให้มองเห็นภาพปรากฏเป็นไปตามภาพตัวแทน ตัวอย่างเช่น สังคมในปัจจุบันมักสร้างภาพตัวแทนของสังคมชนบทว่า มีเศรษฐกิจแบบยังชีพอย่างเรียบง่าย มีวิถีชีวิตกลมกลืนกับธรรมชาติ ขณะที่ผู้คนก็ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การสร้างภาพเช่นนี้ย่อมมีปัญหา เพราะอาจเป็นภาพที่บิดเบือนจากความเป็นจริงได้ ขณะที่สังคมชนบทจริงๆ แล้วมีทั้งความหลากหลายและซับซ้อน บางแห่งอาจไม่สามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ต้องออกมาหางานข้างนอก ขณะที่บางแห่งก็เต็มไปด้วยความขัดแย้ง หากนักวิจัยยึดติดภาพตัวแทน โดยไม่ได้สนใจค้นคว้าให้ลึกลงไปว่าภาพนั้นถูกสร้างอย่างไร หรือสร้างด้วยเงื่อนไขอะไร นักวิจัยก็จะหลงทางในการตั้งคำถามในการวิจัย แต่ถ้านักวิจัยพยายามวิเคราะห์เจาะลึกเข้าไปถึงเบื้องหลังของการสร้างภาพเหล่านั้น ก็จะช่วยให้ตั้งประเด็นคำถามวิจัย ที่นำไปสู่การค้นหาความหมาย ความเข้าใจ และ

การวิพากษ์วิจารณ์ได้

ประเด็นที่สาม การศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์ในปัจจุบันหันมาสนใจแง่มุมในเชิงปฏิบัติการมากขึ้น เพราะพบว่าประเด็นที่ศึกษามาก ไม่ใช่เป็นเรื่องที่ตายตัว เมื่อก่อนนักวิจัยเน้นการศึกษาเชิงโครงสร้างและเชิงระบบ แต่เดี๋ยวนี้หันมาเน้นการศึกษาในเชิงกระบวนการมากขึ้น กระบวนการนั้นมีลักษณะเป็นวิธีปฏิบัติในปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะวิธีปฏิบัติที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ทั้งนี้มักเป็นการเคลื่อนไหวต่อสู้ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ทางสังคม (ดู อภิญา 2544) ซึ่งไม่ใช่พื้นที่ในเชิงภูมิศาสตร์

3. วิธีวิทยาของวิธีคิด

ในการคิดประเด็นและโจทย์วิจัยนั้นเกี่ยวข้องกับวิธีวิทยาอยู่ด้วย แต่ที่ผ่านมานักวิจัยมักคิดถึงวิธีวิทยาเฉพาะในแง่ของเทคนิควิธี จึงไม่ได้ให้ความสนใจวิธีวิทยาในขณะที่คิดตั้งคำถามในการวิจัย แต่วิธีวิทยานั้นมีแง่มุมในเชิงวิธีคิดด้วย ซึ่งมีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการตั้งประเด็นคำถามในการวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการช่วยให้มองเห็นแนวทางของความเชื่อมโยงในระดับต่างๆ ที่มีความสลับซับซ้อนได้ ดังเห็นได้จากวิธีวิทยาของวิธีคิดในขั้นตอนที่สำคัญๆ ของการวิจัยต่อไปนี้

ในขั้นแรก การวิจัยเกี่ยวข้องกับการเชื่อมโยงความคิด (conceptualization) ซึ่งหมายถึงวิธีคิดในการเชื่อมโยงแนวความคิด (concept) ต่างๆ ที่มีอยู่มากมายในทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ เพื่อจัดวางไว้ให้เป็นกรอบหรือแนวทางในการวิเคราะห์ สำหรับพลิกแพลงไปใช้อธิบายสาเหตุของปรากฏการณ์ที่นักวิจัยต้องการศึกษา การที่จะเชื่อมโยงแนวความคิดได้นั้น นักวิจัยต้องคำนึงถึงมิติเจ็ดด้านประกอบกัน ได้แก่

มิติแรก การให้ความสำคัญแก่ภาพรวม หมายถึงการมองปัญหาในเชิงองค์รวม (holistic approach) ซึ่งเป็นการโยงหาความสัมพันธ์ของแนวความคิดต่างๆ ที่เปรียบเสมือนการตกผลึกทางความคิด ภายใต

ใช้แนวความคิดได้อย่างโดดๆ เพียงความคิดเดียวได้ แต่ต้องคิดอย่างเชื่อมโยงกับความคิดอื่นๆ ซึ่งถือเป็นเงื่อนไขหรือบริบทของเรื่องนั้น ซึ่งประกอบด้วยบริบททางวัฒนธรรม บริบททางประวัติศาสตร์ บริบทของระบบนิเวศ และบริบททางสังคมของความสัมพันธ์ที่เคลื่อนไหว บริบทเหล่านี้ช่วยให้การวิจัยทางสังคมศาสตร์มีลักษณะที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้น

ดังเห็นได้ว่า ขณะที่ผู้วิจัยศึกษาประเด็นเกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์ (identity) (ดู อภิญา 2544) ก็จำเป็นต้องเชื่อมโยงกับความคิดอื่นๆ พร้อมกันด้วย ในฐานะที่เป็นบริบททางสังคม เช่น สถานภาพทางสังคม หรือวาทกรรม ซึ่งทำให้ความหมายของอัตลักษณ์นั้นลื่นไหลอยู่เสมอตามบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป

ในขั้นที่สาม กระบวนการตั้งประเด็นปัญหา (problematization) หรือการชี้ประเด็น ถือเป็นกระบวนการสำคัญอีกขั้นตอนหนึ่งในการวิจัย ซึ่งช่วยให้รู้ว่าประเด็นอยู่ตรงไหน โดยการพิจารณาแนวความคิดจำนวนหนึ่งที่ช่วยให้ นักวิจัยรู้ว่าจะมุ่งไปทางไหนได้บ้าง

แนวความคิดแรกคือเรื่องของ **การขัดกัน (conflict)** ซึ่งถือเป็นปัญหาสำคัญ แต่การขัดกันอาจมีหลายมิติ เริ่มตั้งแต่ประเด็นว่าการขัดกันเกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมถึงขัดกัน และขัดกันในระดับไหนบ้าง มิติต่างๆ ของการขัดกันเหล่านี้อาจมองเห็นได้จากความคิดอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เช่น สิทธิ อัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ และความสัมพันธ์หญิง-ชาย เป็นต้น

แนวความคิดถัดมาคือ **ความขัดแย้งกัน (contradiction)** ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในความสัมพันธ์และกระบวนการต่างๆ เช่น กระบวนการพัฒนา โดยทั่วไปนักวิจัยอาจมองกระบวนการนี้แต่เพียงด้านเดียว เฉพาะในด้านที่ทำให้ดีขึ้น ทั้งๆ ที่ในความจริงแล้วการพัฒนาอาจมีด้านกลับอยู่ด้วย คือด้านที่ขัดแย้งกันเองภายในกระบวนการ ในขณะที่ตั้งใจจะให้เกิดการพัฒนามากขึ้น โดยการสร้างโรงงานผลิตไฟฟ้าที่ใช้พลังงานจากถ่านหิน แต่ด้วยความไม่รู้ว่าถ่านหินก่อมลพิษ ก็

เกิดผลขัดแย้งกันเองจนกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ดังนั้นในการคิดประเด็น ปัญหาต่างๆ นักวิจัยต้องพยายามไม่มองด้านเดียว แต่ควรมองด้านกลับ อีกด้านหนึ่งของปัญหานั้นด้วย เพราะประเด็นต่างๆ มักมีสองด้านหรือหลาย ด้าน ถ้านักวิจัยคิดเพียงด้านใดด้านหนึ่ง โดยไม่ใส่ใจอีกด้านหนึ่ง ก็จะ มองประเด็นปัญหาไม่ออก หากต้องการจะชี้ประเด็นให้ได้ นักวิจัยจึง ควรต้องมองทั้งสองด้าน ซึ่งเป็นด้านกลับกันของปัญหานั้นด้วย

แนวความคิดอีกอันหนึ่งคือ *การครอบงำ* (domination) ซึ่งช่วยให้ มองเห็นปัญหาในความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและความคิดที่มีลักษณะ ไม่เท่าเทียมกัน ในด้านหนึ่งอาจหมายถึงการครอบงำ ขณะที่ในอีก ด้านหนึ่งก็อาจพบการต่อต้าน ดังที่พบว่าในการรับอิทธิพลทางวัฒนธรรม เข้ามาจากภายนอกสังคม บางวัฒนธรรมก็ไม่ได้มีลักษณะสร้างสรรค์ เสมอไป แต่กลับเข้ามาครอบงำให้หลงอยู่กับแนวความคิดแบบบริโภคนิยม เช่น การศึกษาวัฒนธรรมการท่องเที่ยว นักวิจัยต้องไม่มองแต่เพียง ด้านสร้างสรรค์เท่านั้น เพราะในด้านกลับกัน วัฒนธรรมการท่องเที่ยวอาจ เป็นการทำลายวัฒนธรรมคนอื่นก็ได้ แม้แต่การส่งเสริมวัฒนธรรม ชาวเขาเพื่อการท่องเที่ยว ก็อาจกลับกลายเป็นการทำลายวัฒนธรรมชาวเขา หากมีนโยบายของการครอบงำทางวัฒนธรรมอยู่ด้วย

เมื่อมีการครอบงำทางวัฒนธรรมก็มักเกิดปฏิกิริยาในด้านกลับตามมา โดยผ่านการเคลื่อนไหวและการดิ้นรนต่อสู้ของผู้คนที่ได้รับผลกระทบ ในรูปแบบต่างๆ เช่น การต่อรอง การแย่งชิง การให้ความหมาย และการปรับเปลี่ยนวิธีความคิด เช่น เมื่อก่อนรัฐมักพยายามสร้างภาพของ การพัฒนาโดยการผลิตค่าขวัญต่างๆ เพื่อให้ความหมายของการพัฒนา ในแง่บวก ทำนองว่าหมู่บ้านนี้เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง หมู่บ้าน ปลอดภัย หมู่บ้านปลอดภัยเสพติด ในขณะที่ชาวบ้านต้องทนอยู่ กับปัญหาต่างๆ นานาที่เกิดจากการพัฒนา จึงตอบโต้ด้วยการเสียดสีว่า หมู่บ้านของตนเป็นแผ่นดินท้อแผ่นดินแค้น เป็นต้น

ในวิธีปฏิบัติของการต่อรองและการต่อสู้นั้น ชาวบ้านอาจสร้างสรรค์

และปรับเปลี่ยนความคิด พร้อมกับสะสมความคิดในเรื่องต่างๆ จนกลายเป็นพลังในรูปของทุนทางสังคม (social capital) ซึ่งหมายถึง ความผูกพันและความรู้สึกเกี่ยวข้องกัน ที่ช่วยให้เกิดข้อตกลงเป็น กฎเกณฑ์และรวมตัวกันขึ้นเป็นองค์กรได้ จนกลายเป็นกลไกทางสังคม อย่างหนึ่ง ดังนั้นการศึกษาวิถีปฏิบัติและกระบวนการดังกล่าวจึงช่วยให้นักวิจัยตั้งประเด็นปัญหาต่างๆ ได้อย่างมากมาย

นอกจากนั้นยังมีแนวความคิดที่ช่วยให้นักวิจัยตั้งประเด็นปัญหา ได้อีก อันเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในลักษณะต่างๆ เช่น การกีดกัน (exclusion) และการมีส่วนร่วม (inclusion) ซึ่งมองเห็น ได้ชัดเจนในกรณีของการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะ นโยบายของกรมป่าไม้ที่พยายามจะรักษาป่าไว้เอง ขณะที่กีดกันคนอื่น ออกไป เช่น การกีดกันชาวเขา ทั้งๆที่ชาวเขาก็สามารถจัดการป่าเชิง อนุรักษ์ได้ในรูปของป่าชุมชน แต่การกีดกันของกรมป่าไม้มีส่วนผลักดัน ให้เกิดกระบวนการทำให้กลายเป็นชายขอบ (marginalization) (ดู สุริชัย 2543) ที่มีลักษณะเป็นการสูญเสียความสามารถในการจัดการทรัพยากร ซึ่งมักเกิดกับชาวเขาที่ถูกกีดกันสิทธิจนไม่สามารถปกป้องรักษาป่าไว้ได้

ในการตั้งคำถามต่อการเคลื่อนไหวต่างๆ ที่มีผู้คนเข้ามามีส่วนร่วม กันมาก นักวิจัยอาจใช้แนวความคิดอีกอย่างหนึ่งคือพื้นที่ทางสังคม และวัฒนธรรม (social and culture space) ซึ่งหมายถึงพื้นที่ของ การคิดค้นและการสร้างความหมายใหม่ๆ (อภิญาญา 2543) เพราะการ มารวมตัวกันช่วยให้ผู้คนต่างๆ สามารถเผชิญหน้ากับปัญหาวิกฤติ หรือ เผชิญกับความไม่แน่นอนทางสังคม ดังนั้นความคิดนี้จึงช่วยให้นักวิจัย เข้าใจปัญหาของคนในสังคมเมือง เช่น คนชั้นกลางในเวลานี้นิยมไป ทำสมาธิและกินอาหารแบบชีวจิต หากมีคำถามว่าทำไมพวกเขาต้องใช้ ชีวิตแบบนี้ นักวิจัยอาจไม่เข้าใจถ้าไม่มีแนวความคิดมาช่วยในการตั้งคำถาม ความคิดเรื่องพื้นที่ทางวัฒนธรรมจะช่วยให้มองความเคลื่อนไหวดังกล่าว ว่าเป็นความพยายามจะเปิดพื้นที่ของการสร้างความหมายใหม่ๆ เพราะ

ยึดอัดกับความหมายเดิมๆ เช่น ความหมายของพระสงฆ์ ในขณะที่พระมักทำตัวไม่เหมาะสมต่างๆ พวกเขาจึงอยากมีพื้นที่ใหม่ โดยการสร้างความเป็นชุมชนใหม่ สร้างความหมายของคนใหม่ และในการเปิดพื้นที่ใหม่นี้ พวกเขาจะได้รู้จักตัวเอง รู้จักความเป็นมนุษย์แบบใหม่ท่ามกลางสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป

ในปัจจุบันสังคมมีลักษณะครอบงำและลดทอนความเป็นมนุษย์มากขึ้นจนทำให้ผู้คนทำงานเหมือนเครื่องจักรอยู่ตลอดเวลา ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ ผู้คนในสถานภาพที่แตกต่างกันไม่ว่าคนจนหรือคนรวยต่างก็อยากแสดงความเป็นมนุษย์ จึงลุกขึ้นมาแสดงตัวตน การแสดงออกเช่นนี้มีแนวความคิดเรื่องอัตลักษณ์ช่วยในการชี้ประเด็นปัญหาและตั้งคำถาม เมื่อก่อนความคิดเดียวกันนี้เรียกว่าเอกลักษณ์ แต่ในปัจจุบันเรียกอัตลักษณ์ หรือความเป็นตัวตน เพราะชี้ให้เห็นว่า ผู้คนในสังคมพยายามแสดงตัวตนโดยการบอกคนอื่นว่าเขาเป็นใคร แทนที่จะปล่อยให้คนอื่นมาเรียกพวกเขาเพียงฝ่ายเดียว บางครั้งก็บอกผ่านการออกมาประท้วงเรื่องต่างๆ เช่น ในการสร้างระบบรถไฟฟ้าในกรุงเทพฯ คนพิการก็ออกมาแสดงตัวตนด้วยการประท้วง เพื่อชี้ให้เห็นว่าบริษัทรถไฟฟ้ามองข้ามคนพิการ เพราะไม่ยอมสร้างเครื่องอำนวยความสะดวกทำให้คนพิการไม่สามารถใช้บริการรถไฟฟ้าได้ ประเด็นปัญหาเช่นนี้ช่วยให้นักวิจัยรู้จักคิดและมองเห็นในสิ่งที่อาจมองข้ามไปได้ แม้ว่าแนวความคิดจะไม่ใช่ว่าคำตอบสำเร็จรูป แต่นักวิจัยสามารถใช้แนวความคิดต่างๆ เพื่อช่วยตั้งคำถามและประเด็นต่างๆ ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นได้

4. วิธีคิดในการวิเคราะห์

แม้ในการวิเคราะห์ซึ่งมักเป็นขั้นตอนสุดท้ายของการวิจัย หากนักวิจัยเข้าใจวิธีคิด ก็จะช่วยให้อ่านและตีความผลการวิจัยได้ดียิ่งขึ้น แสดงให้เห็นว่าในการตั้งคำถามในการวิจัย นักวิจัยต้องเข้าใจกระบวนการวิจัยทั้งหมดก่อน สำหรับวิธีคิดในการวิเคราะห์นั้นก็มีประเด็นสำคัญอยู่

หกเรื่องด้วยกันดังนี้

ประเด็นแรกคือการจำแนกประเด็นปัญหาและหน่วยของการวิจัย ให้เห็นความแตกต่างกันอย่างเด่นชัด (differentiation) เพื่อไม่ให้เป็น การมองแบบตีขลุมหรือกำปั้นทุบดินไปเรื่อย เพราะเรื่องที่นักวิจัย ศึกษา นั้นเกี่ยวข้องกับประเด็นมากมายแตกต่างกันไป หากไม่ได้จำแนก ออกมาศึกษาให้ลึกลงไปก็อาจมองไม่เห็นประเด็น ขณะเดียวกันก็อาจ มองไม่เห็นความเกี่ยวข้องของประเด็นต่างๆ การจำแนกก็เหมือนกับการ แยกแยะประเภทของเรื่องราวที่ศึกษานั้นเอง เช่น ในการศึกษาคนในเมือง ถ้านักวิจัยศึกษาคนในเมืองโดยรวมๆ ก็อาจมองไม่เห็นภาพของความ เคลื่อนไหวที่ชัดเจน แต่ถ้าจำแนกออกมาศึกษาเป็นกลุ่มคน ทุกคน ในเมืองผู้ชายและผู้หญิง ก็ถือเป็นกรรมวิธีในการจำแนกอย่างหนึ่ง ซึ่ง ยังแบ่งเป็นเด็ก ผู้ใหญ่ คนวัยทำงาน คนมีครอบครัว กลุ่มอาชีพ และชนชั้นได้อีก การชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างเหล่านี้ช่วยให้มองเห็น ความซับซ้อนของปัญหามากขึ้น ดังที่พบว่า เมื่อจำแนกคนเมืองกรุงออก เป็นกลุ่มๆ บางกลุ่มก็ไม่ได้อยู่อาศัยเสมอไป บางกลุ่มต้องอยู่ได้สะพาน เป็นต้น ในแง่นี้ นักวิจัยจะเห็นปัญหาอีกมากมาย

ในกระบวนการจำแนกนี้ นักวิจัยต้องคิดไปพร้อมๆ กันด้วยว่า หน่วยการวิเคราะห์ (units of analysis) ของเราคืออะไร บางครั้งนักวิจัย ไม่ได้สนใจหน่วยในการวิเคราะห์ จึงทำให้มองไม่เห็นความแตกต่าง และประเด็นปัญหา ในขั้นตอนของการวิเคราะห์จึงต้องคำนึงถึงหน่วย ในการวิเคราะห์ให้มากๆ แต่เดิมนั้นนักวิจัยมักคิดถึงหน่วยการวิเคราะห์ ในลักษณะที่เป็นหน่วยทางกายภาพหรือหน่วยของพื้นที่เท่านั้น เช่น หมู่บ้าน อำเภอ จังหวัด หรือประเทศ โดยการแยกมองในระดับต่างๆ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ระดับอำเภอ จนถึงระดับโลก ในการวิเคราะห์นั้น อาจมองหน่วยเชิงกายภาพก็ได้ แต่ต้องเข้าใจด้วยว่ายังมีวิธีคิดเกี่ยวกับ หน่วยการวิเคราะห์อย่างอื่นๆ อีก เช่น หน่วยการวิเคราะห์ในแง่ที่เป็น ความสัมพันธ์ทางสังคม หรือเป็นระบบทางสังคม เช่น ระบบอุปถัมภ์

ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่ - ผู้น้อย และความสัมพันธ์ในลักษณะเป็นหนี้บุญคุณกัน เมื่อมองระบบอุปถัมภ์เป็นหน่วยของการวิเคราะห์หนึ่งที่จะศึกษา นักวิจัยก็สามารถศึกษาเรื่องเจ้าพ่อ ซึ่งจะมองเฉพาะพื้นที่ในอำเภอหนึ่งไม่ได้ เพราะอิทธิพลของเจ้าพ่อนั้นอาจข้ามพื้นที่ข้ามเขต ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นไปถึงระดับชาติ และอาจพัวพันกับการเมืองและบริษัทธุรกิจต่างๆ มากมาย ซึ่งถือเป็นเรื่องของความสัมพันธ์มากกว่าเป็นเรื่องของพื้นที่ในเชิงกายภาพเพียงอย่างเดียว

นอกจากเรื่องหน่วยการวิเคราะห์แล้ว อีกประเด็นหนึ่งที่ยังสับสนอยู่ก็คือ วิธีคิดเกี่ยวกับระดับการวิเคราะห์ (levels of analysis) ซึ่งมักมองกันเฉพาะในแง่ที่เป็นระดับหมู่บ้าน ตำบล และจังหวัด เท่านั้น ทั้งๆ ที่ในความจริงแล้ว ยังมีระดับการวิเคราะห์อีกหลายแบบ เช่น ระดับการจัดการ ระดับโครงสร้าง ระดับวัฒนธรรม และระดับอุดมการณ์ เป็นต้น ดังนั้นนักวิจัยต้องโยงระดับการวิเคราะห์ต่างๆ เหล่านี้ให้ชัดเจนว่า จะศึกษาเฉพาะระดับความสามารถทางสังคม ระดับการจัดการ ระดับอำนาจ ระดับโครงสร้าง ระดับอุดมการณ์ หรือระดับความเชื่อ ในการตั้งโจทย์วิจัย นักวิจัยต้องคิดให้ดีกว่าการวิจัยครั้งนี้ เรากำลังมองการวิเคราะห์อย่างไร โดยไม่ควรมองเพียงระดับใดระดับหนึ่ง แต่ควรมองที่ความเกี่ยวโยงหรือความสัมพันธ์ระหว่างระดับการวิเคราะห์ต่างๆ ด้วย เพราะระดับการวิเคราะห์ที่ต่างกันก็อาจมีปัญหาแตกต่างกันด้วย

ในการวิเคราะห์นั้นยังรวมถึงการคิดเชิงวิพากษ์ (critical thinking) ด้วย ซึ่งหมายถึงการคิดจากแง่มุมที่ผิดแผกกัน ทั้งในเชิงการเปรียบเทียบและการตั้งคำถามจากระดับการวิเคราะห์ที่แตกต่าง เพื่อให้หลุดจากความคิดเดิมๆ วิธีคิดเช่นนี้จำเป็นตั้งแต่ในขั้นของการคิดหัวข้อในการวิจัย ถ้าไม่พยายามวิพากษ์วิจารณ์แล้ว นักวิจัยอาจไม่ได้โจทย์ที่ชัดเจน ซึ่งมีผลให้การวิจัยนั้นเป็นเพียงการตอกย้ำความเข้าใจเดิม ซึ่งไม่ควรทำการวิจัยแบบนั้นแบบเดียว เพราะจะไม่ได้สร้างสรรค์องค์ความรู้ใหม่

ขณะเดียวกัน ในกระบวนการวิเคราะห์และคิดโจทย์วิจัย นักวิจัย ต้องให้ความสำคัญแก่การตีความแบบมีส่วนร่วม (participatory interpretation) ไม่ใช่เพื่อผืนอยู่คนเดียว แต่ต้องเน้นกระบวนการโต้เถียงหรือสร้างเครือข่ายของกลุ่มศึกษาให้เป็นเวทีของการแลกเปลี่ยนความคิด ซึ่งจะช่วยให้มองประเด็นการวิจัยได้อย่างกว้างขวาง เพราะการวิจัยทางสังคมศาสตร์มักเกี่ยวข้องกับกลุ่มคนที่หลากหลาย จึงจำเป็นต้องให้กลุ่มต่างๆ เหล่านั้นมีส่วนร่วมอยู่ในกระบวนการวิจัย เพื่อให้ได้มุมมองที่รอบด้านมากขึ้น

วิธีคิดสุดท้ายคือเรื่องของวาทกรรม หมายถึงการนิยามหรือสร้างความหมายเพื่อให้มีนัยของความเป็นความจริง ซึ่งอาจขัดแย้งกันได้ เพราะหลายฝ่ายอาจสร้างวาทกรรมที่แตกต่างกัน ดังนั้นการนิยามความหมายจึงเป็นปัญหาทางทฤษฎีที่นักวิจัยกำลังครุ่นคิดกันอยู่มากในปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น เรื่องวาทกรรมของการพัฒนา (ไชยรัตน์ 2543) คำว่าการพัฒนาหรือความยากจนนั้น ดูเหมือนเราเข้าใจความหมายแล้วว่าแปลว่าอะไร แต่ที่จริงไม่ว่าเรื่องการพัฒนา ความยากจน และการมีส่วนร่วม ล้วนแต่เป็นวาทกรรมที่สังคมกำลังนิยามความหมายกันอยู่ ถ้าไม่เข้าใจความหมาย แล้วไปทึกทักเอาว่าเป็นความจริง ก็จะเกิดปัญหาได้ เพราะการพัฒนาอาจไม่ได้หมายถึงการทำให้ดีขึ้นเสมอไป แต่ที่เรามักคิดเช่นนั้น ก็เพราะถูกครอบงำทางความคิด ดังนั้นจึงต้องมีการสังเคราะห์หรือถอดความหมายของวาทกรรมนั้นออกมาดูเบื้องหลัง ก่อนที่นักวิจัยจะคิดประเด็นวิจัยได้ มิฉะนั้นแล้ว นักวิจัยจะไม่สามารถรู้ได้ว่ามีประเด็นปัญหาอะไรเกี่ยวข้องกับวาทกรรมนั้นๆบ้าง

5. บทสรุป

จากที่ได้อภิปรายมานี้ จะเห็นได้ว่าการตั้งโจทย์วิจัยนั้น แม้จะอยู่ในขั้นตอนแรกๆ ของการวิจัย แต่นักวิจัยก็จำเป็นต้องเข้าใจกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอนอย่างดี พร้อมกับวิธีวิทยาต่างๆ ในการวิจัย ก่อนที่จะ

สามารถคิดประเด็นวิจัยได้ โดยต้องเข้าใจวิธีวิทยาในด้านของวิธีคิดมากกว่าด้านเทคนิควิธีเท่านั้น เพราะวิธีคิดช่วยเปิดมุมมองให้นักวิจัยสามารถมองปัญหาต่างๆ ได้อย่างกว้างขวางและมีความเกี่ยวโยงกัน ที่สำคัญก็คือ วิธีคิดซึ่งประกอบด้วยแนวความคิดต่างๆ นั้นไม่ใช่คำตอบสำเร็จรูป แต่เป็นเพียงแนวทางที่ช่วยให้นักวิจัยตั้งคำถามได้อย่างเชื่อมโยงกัน

ดังนั้นถ้าทำความเข้าใจวิธีคิดและแนวความคิดต่างๆ ให้ลึกซึ้งแล้ว ก็จะช่วยให้นักวิจัยมีแนวทางในการตั้งโจทย์วิจัยได้ดีขึ้น สำหรับวิธีคิดและแนวคิดต่างๆ ที่กล่าวมานี้ คงเป็นเพียงพื้นฐานเบื้องต้นเท่านั้นที่อาจช่วยกระตุ้นให้นักวิจัยสนใจค้นคว้าต่อไปอีก แต่นักวิจัยก็ไม่ควรคิดประเด็นปัญหาด้วยตัวเองเท่านั้น เพราะการวิจัยทางสังคมศาสตร์มักเกี่ยวข้องกับผู้คนหลายฝ่าย นักวิจัยจึงควรให้ความสำคัญแก่กระบวนการมีส่วนร่วมในการวิจัยมากขึ้นด้วย ในทุกๆ ขั้นตอนของการวิจัย ทั้งในขั้นตอนของการคิดโจทย์วิจัย กระบวนการวิจัย และขั้นตอนการวิเคราะห์ ซึ่งจะช่วยให้การวิจัยกลายเป็นพลังที่สร้างสรรค์องค์ความรู้และสติปัญญาในสังคม ในแง่ที่เปิดทางเลือกใหม่ๆ ให้แก่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ก็เพื่อไม่ให้งานวิจัยเป็นเพียงผลผลิตทางวิชาการที่ล่องลอยตามอย่างงานวิจัยจำนวนมาก ซึ่งดูเหมือนยังคงเป็นเช่นนั้นอยู่ในทุกวันนี้

